

ORTADOĞU'DA HALK HAREKETLERİNİN İŞARET ETTİĞİ SOSYO-EKONOMİK VE SOSYO-KÜLTÜREL SORUNLAR

Meltem ÇELİK DİRSEHAN*

Özet

Geçtiğimiz dört yıl içinde, Ortadoğu ülkeleri arasında özellikle Tunus, Mısır, Libya ve Suriye halklarının yönetime karşı örgütlü protesto hareketleri, önemli gelişmeler, zayıflar ve evirilmeler üretti. Egemen paradigmaları üreten Oryantalist Batı söyleminde Arap Baharı yahut Uyanışı olarak adlandırılan bu toplumsal hareketler, demokrasi, özgürlükler, iktidar bölüşümünde eşit söz hakkı gibi siyasi ve sivil haklara gönderme yapan sivil toplum hareketleri şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak egemen bilgi üreticilerinin denetimi altındaki sivil toplum paradigması, bölgedeki neo-liberal rantıye devletler ve neo-kolonyal etkilerin toplumsal tabanda yarattığı memnuniyetsizlik ve çaresizlik koşullarını örtmektedir. Bu minvalde bu halk hareketleri, siyasi amaçlı İhvan ve Selefi grupların mobilize ettiği ve örgütlemiş olmasından dolayı sivil ve siyasi hak talebi olarak görünse de, Ortadoğu halklarının neo-liberal ve neo-kolonyal düzenin sunduğu sosyal ve eşit ekonomik haklardan yoksunluğa karşı anti-kolonyalist bir başkaldırısı olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın amacı Ortadoğu'da ortaya çıkan halk hareketine dair dominant söylem haline gelen sivil toplum, siyasi haklar ve özgürlük arayışı analizlerine alternatif bir katkı sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda Arap hareketleri hak temelli bir demokratikleşme analiziyle modern vatandaşlığın gelişim sürecinde ekonomik ve sosyal hak talebi olarak incelenmektedir. Böylelikle bu çalışma halk tabanının müdahil olduğu bu hareketleri, bir rejim ve eşitsiz sivil-siyasi haklar sorunundan ziyade, Ortadoğu ülkelerinin geri planda kalmış temel sorunları olan eşitsiz ve rantçı kaynak dağılımı, yolsuzluklar, çıkar ortaklığına dayalı toplumsal tabakalaşma, işsizlik ve yoksulluk ile mücadele gibi sorunlara işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Arap Hareketleri, Neo-liberalizm, Toplumsal Değişme, Demokratikleşme, Ekonomik ve Sosyal Hak Talebi

SOCIO-ECONOMIC AND SOCIO-CULTURAL ISSUES POINTED BY POPULAR MOVEMENTS IN THE MIDDLE EAST

Abstract

In last four years, Middle East countries, in particular Tunisia, Egypt, Libya and Syria, protest movements organized against the government, have produced significant improvements, damages and transformations. These social movements called as the

---

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi A.B.D.

Arab Spring or Awakening in Western Orientalist discourse producing dominant paradigms, are defined as civil society movements which refer to political and civil rights, such as democracy, freedom, equal voice in distribution of power. However, the paradigm of civil society under the control of the dominant knowledge producers covers people's conditions of dissatisfaction and helplessness created in social structure by neo-liberal rentier states and neo-colonial effects in the region. In this manner, although these people's movements seem as the quest of civil and political rights due to the fact that masses had been mobilized and organised by politically motivated Ihvan and Salafi groups, these movements could be analyzed as an anti-colonialist unrest against the deprivation of social and equal economic rights created by neoliberal and neo-colonial order, as a quest for social and economic rights.

The objective of this study is making an alternative contribution to dominant analysis as the quest for civil society, political rights and freedom for these people's movements emerged in the Middle East. In accordance with this aim, Arab movements are examined as quest for economic and social rights in the process of developing modern citizenship with a rights-based analysis of democratization. Thus, rather than analysis as problem of regime and unequal civil and political rights for grassroots that involved in these movements, this study primarily is referring to the problem of struggle against unequal, rentier distribution of resources, corruption, social stratification based on corporations of interest, unemployment of the masses and poverty as hidden central issues of the Middle East countries.

KeyWords: Arab Movements, Neoliberalizm, Social Change, Democratisation, Quest for Economic and Social Rights

Giriş: Neo-Liberalizm Ve Neo-Kolonyalizmin Toplumsal Yapı Ve Kültürel Değişme Boyutuyla Ortadoğu'da Sosyal Hak Talebi Olarak Arap Baharı

Geçtiğimiz dört yıl içinde Ortadoğu¹ halklarının siyasi yönetime karşı örgütlü protesto hareketleri önemli gelişmeler, evirilmeler ve kutuplaşmalar üretirken, bölgedeki siyasal ve sivil sorunların küresel görünürlüğü artmıştır. Bu hareketler çoğu analiz çalışmasında otokratik ulus-devletin resmi söylemiyle marjinalize edilen İslamcıların, iktidarda yer alma ve ifade özgürlüğü talebi olarak değerlendirilmiştir.² Elbette Ortadoğu toplumlarını içinde bulunduğu patolojik modernleşme koşullarının demokrasinin gelişimine olumsuz etkileri, devlet formasyonuna ve siyasi kültürün vatandaşlık içeriğine engel olduğu açıktır.³ Ancak

---

¹ Bu çalışmada objektif coğrafi terim olan *Güney Batı Asya* ve *Kuzey Afrika*'yı (SWANA) kapsayan bölgeyi, Batı-merkezci bir terim olmasına rağmen sosyal bilimler literatüründe hâkim olan 19. yy. İngiliz jeo-politiği kaynaklı *Ortadoğu* terimi Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesi için kullanılmaktadır.

² Marwan Muasher, *The second Arab awakening and the Battle for Pluralism*, Yale Univ. Press: London, 2014.

³ Majid Tehranian, "Disenchanted Worlds: Secularization and Democratization in the Middle East," (der.)

Arap hareketleriyle birlikte Ortadoğu toplumlarının güncel sorunlarını salt sivil haklardan yoksunluk ve siyasi sistemden dışlanma olarak vurgulamak, Ortadoğu'nun sivil ve siyasi hak temelli demokratikleşme sorunlarına çözüm olarak ekonomik büyümeyi sunması Aydınlanma nostaljisi olarak ele alınabilir. Buna ilave, Arap hareketlerinin yeni toplumsal hareketler kuramlarında tartışıldığı gibi kimlik, toplumsal cinsiyet, etnisite, din, çevre v.b. vurgular taşıyan 1960'larda Batı'daki hippie ruhu romantizmiyle ele alınması yahut *ikinci Arap İsyanı* olarak nitelendirilmesi reel koşullarla oldukça fazla zıtlık içermektedir.⁴ Bu muhakeme çalışmasının amacı Arap hareketlerini vurgulanan yüzünün arka planına dair bir neo-liberalizm ve neo-kolonyalizm eleştirisi geliştirmek ve anti-demokratik küresel sistemin aygıtı haline gelen baskıcı rejimlerin tarihsel sosyolojisini ele almaktır. Bu minvalde çalışma Arap hareketlerinin dört yıl içindeki gelişmesinden çok, Arap hareketlerini ve bölgedeki siyasi sistemdeki kaos durumunu hazırlayan küresel paradigmalardan dönemseller değişimlerini ve ortaya çıkış dinamiklerini tarihsel sosyoloji değerlendirmesiyle⁵ Ortadoğu bağlamında tartışmaktadır. Çalışmanın majör vurgusu, Arap hareketlerinin arkasında yatan Ortadoğu'ya ait başlıca sorunların, sivil ve siyasi haklardan yoksunluğun ürettiği kimlik ve siyasi katılım temelli sorunlar olmasından çok ekonomik ve sosyal haklarla korunmamanın doğurduğu temel insan hakları temelli olduğudur. Arap hareketleri tartışmaları arasında yer alması gereken en önemli tartışmalardan biri ekonomi-politikaların toplumsal yapıya, yaşam biçimlerine ve kültürel dokuya etkilerine karşı toplumsal tabanın yoksullaştırılmasının ve geleneksel dokuya karşı kültürel dönüşümlerin getirdiği toplumsal tahammülsüzlüktür. Tunus ve Mısır'da rejim liderlerinin değişmesiyle karşılık bulan bu toplumsal tepkiler birbirinden farklı yönlere evrilmekteyken Suriye'de ağır bir iç savaşa dönüşerek çok boyutlu zayıatlarıyla farklı eksende devam etmektedir. Bu direnişlerin arka planında yatan temel motivasyonun salt demokrasi ve siyasi iktidar arayışı olduğu nosyonu, yetersiz ve

---

Amin Saikal ve Albrecht Schnabel, *Democratization in the Middle East: Experiences, Struggles, Challenges*, United Nations University Press:Tokyo,2003,s.79–102.; ABDELWAHAB EL-AFFENDI, "POLITICAL CULTURE and Crisis of Democracy", (der.)I.Elbadawi&S. Makdisi, Democracy in the Arab World, Explaining the Deficit, London, Routledge,2011.;Raymond Hinnebusch, "Prospects for Democratization in the Middle East",(der.)Sabri Sayari&Philip E.,*Democratization in the Middle East: trends and prospects: summary of a workshop*,Panel on Issues in Democratization,National Research Council, National Academy Press:Washington,1993.

⁴ Immanuel Wallerstein, "The contradictions of the Arab Spring: The spirit of 1968 flows through Arab Spring and Occupy movement - as its counter-current attempts to suppress uprising", <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/2011111101711539134.html>

⁵ Raymond Hinnebusch, "Historical Sociology and the Arab Uprising", *Mediterranean Politics*,19:1,2014,s.137-140.;Raymond Hinnebusch, "Toward a Historical Sociology of State Formation in the Middle East",*Middle East Critique*, 19:3, 2010, s. 201-216.; Charles Tilly, "Historical Sociology", *International Encyclopedia of the Behavioral and Social Sciences* Amsterdam: Elsevier. Vol. 10, 2001, 6753-6757; Charles Tilly, "On Historical Sociology", (der.) Scott G. McNall & Gary N. Howe, *Current Perspectives in Social Theory. Vol. I.*, Greenwich, Connecticut: JAI Press,1980.

temelsizdir. Zira bölgedeki politik kültür, sosyal medya üzerinden çözümlenen bir sivil toplumun gelişmesi ve Aydınlanmaya gönderme yapan bir “uyanış”tan söz edilmesi bölgeyi tanımayan Oryantalist bir naiflik içerir. Egemen tartışmaların çoğunun yoğunlaştığı sivil ve siyasi hak temelli örgütlenme, rejim karşıtlığı, demokrasi talebi ve İslamcı hareketlerin arka perdesinde, sosyal haklardan yoksunluk, eşitsizlik, rantçı ve keyfi kurumsal yapı ve değişimin yarattığı huzursuzluk yer almaktadır. Zira oryantalist eğilimli nostaljik ve romantik bakışlar, Arap hareketlerin ilk ateşini yakan Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Bouazizi'nin kendi bedenini neden yaktığı, neden varoluşuna son vermek istediği sorusunun yanıtı olan realiteyi⁶ örtbas etmektedir.

Hareketlerin çıkışına öncülük eden sosyo-ekonomik realite söylemsel olarak önemsizleştirilirken popüler tartışmalarda bu hareketlerin altı çizilen tanımı, muhafazakâr-modernleşmeci, İslamcı-Batıcı yahut etnik ve mezhepsel çatışmalar boyutunda çoğulcu demokrasiye çağrı yapan sivil ve siyasi hak talepleri şeklindedir. Kabul etmek gerekir ki meydanlarda toplanan kalabalıklar, benzer tabakalardan homojen motivasyonlara sahip olan insanlardan değil, iktidarın farklı boyutlarından dışlanarak baskıcı rejimin güncel politikaları ve ilkeleriyle çatışanlar insanlardan oluşmaktadır. Elbette bu grup içerisinde Mısır örneğinde olduğu gibi İhvan'ın politik çemberin dışına itilmesine yönelik derin bir tepki mevcuttur. Ancak hareketlerin temel çıkış noktasının, İslamcı toplumsal gruplara eklenerek yaşamını sürdüren kitlenin o grubun siyasal gücünü desteklemesindeki temel motivasyonu da belirleyen yoksulluk ve güçten yoksunluk olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Zira nüfusun kentsel alanlarda yığılması, işsizlik, barınma sorunları, sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliği, yoksul-varsıl arasındaki mesafenin genişlemesi gibi olumsuz koşullar olarak geri dönüş yapan neoliberal politikaların uygulandığı sömürü düzenine karşı bir tepki olarak bu hareketleri okumak, bu hareketlerin Batılı analizlerine bir yapı sökümlerini sunar. Bu minvalde Ortadoğu hareketlerinin bir sivil ve siyasi hak mücadelesi olduğuna dair Batı ağızıyla doğrudan yapılan analizlerin neo-liberal kapitalizmin Ortadoğu toplumları üzerindeki yıkıcı etkilerini örtbas etme çabası çok boyutlu ekonomi, din ve siyaset etkileşimi üzerinden yeniden tanımlanarak bertaraf edilebilir.

Ortadoğu coğrafyası bir sömürü coğrafyası olmasından ötürü toplumsal hafızasında özgürlüğün ekmek ve haysiyet için mücadeleyle mümkün olduğu bir coğrafyadır.⁷ Bu coğrafyanın çokça zikredilen sivil ve siyasi sorunlarının arkasındaki iş, aş ve bunların noksanlığına bağlı zedelenen onur meselesi temel sorunları olduğuna dair bir anlayış Arap hareketleri analizine daha fazla katkı

---

⁶ Andrea Ansani, Vittorio Daniele, “About A Revolution: The Economic Motivations of the Arab Spring”, *International Journal of Development and Conflict*, Vol. 2, No. 3, 2012.

⁷ Hamid Dabashi, *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*, New York: Zed Books, 2012.

sunacaktır. Üstelik Ortadoğu’da Arap hareketlerinin etkili olduğu ülkelerde 1970’lerin sonunda ortaya çıkan sosyal devlet desteklerinin azalması ve liberal politikaları uygulama politikaları ekmek isyanlarını başlatmıştır. Göç, kötü barınma koşulları, işsizlik ve yoksulluk gibi sonuçlar ortaya koymuş ve 1970’lerin sonunda Ortadoğu toplumlarını bir ekmek isyanına sürüklemiştir.⁸ Bu anlamda Arap hareketleri, sivil ve siyasi hak talepleri olarak ne Aydınlanma nostaljisiyle ne de 1968’deki hareketlere benzemektedir. Bu hareketler, 1970’lerde küreselleşmeye ve neo-liberal politikalara karşı ortaya konulan ekmek isyanlarının ikinci dalgası olarak değerlendirilmesi reel ekonomik verilere göre daha fazla muhtemel görünmektedir.

Arap Baharı olarak anılan bu toplumsal hareketleri tarihsel bir gelişimi içerisinde yapısal sorunları üreten neo-liberalizm, küreselleşme ve neo-kolonyalizmin topyekün hizmet ettiği *yeni kapitalist*⁹ sisteme karşı hareketler¹⁰ olarak, yahut tüm kolonyalist örüntülere karşı hareketler olarak değerlendirmek ve dolayısıyla insan hakları, ekonomik ve sosyal eşitlik hakları talebinden söz etmek zaruridir.¹¹ Zira Tunus’a benzer bir tarihsel sosyolojiye sahip Mısır’da da kentsel nüfusun sistem karşıtı tepkisi despotik eğilimli, sekülerleşme ve ulus-devletin katı resmi söylemini modernleşme olarak algılayan¹² neo-kolonyalist liderin¹³ değişmesine yol açmıştır. Bu duruma başlangıçta siyasi bir gelişme olarak değer atfedilmesine rağmen, bu tepkilerin birikim sebeplerine dikkat edildiğinde bölgenin temel sorunlarının sosyo-ekonomik menşeli olduğu alenidir. Bölgede kolonyalizm sonrası ortaya çıkan otoriter rejimler, toplumsal tabakaları yeniden inşa ederek, kazançlı grupları resmi ideolojinin etrafında düzenlemiştir. Bu denklemde, yeni tabakalaşmada yönetici elitin kolonyalist dönemden sonra bağımsızlık, anti-kolonyalizm, ulusalcı kalkınmacılık gibi kuruluş ve dayanışma ilkeleri, neoliberal politika uygulamalarına karşı direnememiştir. Bu halk hareketlerinin sloganlarının ağırlıkla yöneldiği yönetici elit, ülkelerini yeni küresel

---

⁸ Salwa Ismail, *Rethinking Islamist Politics, Culture, the State & Islamism*, IB Tauris:London, 2003, s.98-101.

⁹ Richard Sennet, *The Culture of the New Capitalism*, Yale University Press: NewHeaven,2006.;Richard Sennett, *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*,(çev.)B.Yıldırım,Ayrıntı: İstanbul, 2014.

¹⁰ Giovanni Arrighi,I.Wallerstein,T.Hopkins,*Sistem Karşıtı Hareketler*,(çev.)C.Kanat&diğ.,Metis:İstanbul, 2004.

¹¹Manisuli Ssenyonjo, *Economic, Social and Cultural Rights in International Law*, Hart Publishing:Portland,2009. ; Anthony George Ravlich, *Freedom From Our Social Prisons: the Rise Of Economic, Social, And Cultural Rights*, Lexington Books:Lanham, 2009.

¹²Tehraniyan, a.g.m.,s.88,90-95.; Refik Rouchlaka, “Sekülerleşme, Despotizm ve Demokrasi: Emperyalizmin Mirası”,(der.)Abdülvahap el-Efendi, *İslam ve Modernliği Yeniden Düşünmek*, Pınar Yay.:İstanbul, 2003,s. 39-57

¹³Douglas Daniels,“The Coming Crisis in The Aboriginal Rights Movement:From Colonialism To Neo-Colonialism To Renaissance”, *Native Studies Review*:2/2,(s.97-115), s.103-105.

kolonyalizmin taşıyıcısı neo-liberalizm politikalarının adeta zinciri haline getiren politikalara imza atmış ve belli kesimler rant payını arttırırken, halk tabanını borç batağına sürükleyen neo-kolonyalist ajanlar olarak değerlendirilebilir.

Bu liderlerin hüküm sürdüğü ülkelerde ortaya çıkan küresel popüler kültür, gündelik yaşam biçimleri ve pratiklerini, tüketim alışkanlıkları ve üretim-yeniden üretim ilişkilerini etkilemektedir. Ancak kentsel alanların genişlemesi, gecekondulaşma eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşımı ve kadınların istihdamının arttırmasının olumlu yansıyan yüzüne rağmen geleneksel ve modern hayat biçimleri ve değerler arasında derin bir çatışma yaşanmaktadır. Bölüşüm sorununun siyasi hak taleplerine dair analizlerle perde arkasına itilmesi, neoliberal politikaların küresel ekonomiye ve Çokuluslu Şirketlerin hüküm sürdüğü ve uluslararası finans kuruluşlarıyla Ortadoğu ülkelerinin neo-kolonyal düzende bağımlı hale getiren küresel düzenin sorgulanmasını önlemektedir. Bölgenin temel sorunlarının başında gelen bölüşüm sorunu, toplumun küresel popüler kültüre maruz kalmasıyla toplumsal pratiklerdeki değişimler, neo-liberalizmin yeniden dönüştürdüğü üretim biçim ve ilişkileri ve toplumsal tabanın dezavantajlı konumunun kötüleşmesi sivil ve siyasi değil, sosyal hak taleplerini dinamik hale getirmektedir.

Bu anlamda, bu sınıfsal olarak neoliberalizmin mağdur ettiği halk tabanının toplumsal harekete angaje olma motivasyonlarını hak temelli bir demokrasi analizinde bir sonraki kısımda tartışmak daha aydınlatıcı olabilir.

Hak Temelli Bir Demokratikleşme Analizinde Modern Vatandaşlık, Ekonomik Ve Sosyal Hak Talebi Olarak Arap Baharı

Ortadoğu'da ortaya çıkan ve domino etkisiyle yayılan bu kitle hareketleri, Batılı refah devleti modelinde sosyo-ekonomik gelişmişlik sonrası kimlik ve özgürlük temelli sivil toplum hareketi paradigmaları, neo-liberalizmin katkılarıyla neo-kolonyalizmin gelişmesi sürecinde, Ortadoğu'daki geleneksel toplumlar ekonomik, sosyal, sivil ve siyasi modernleşmesini tamamlayamadan post-modern sosyo-kültürel etkilere ve dolayısıyla kentlere göç, işsizlik, yoksulluk ve sosyo-kültürel değerler çatışmalarına maruz kalmıştır. Otoriter rejimler ise nüfusun çoğunluğunu teşkil eden orta-alt ve alt sınıfı kentsel yoksulluğun tüm biçimleriyle mücadele içerisine terk etmiştir. Bu eleştirel analizde, son kırk yıllık dönemde bölgede devlet ve halk arasında çıkar ve şüpheye dayalı bir ilişki tesis ederek devlet şiddeti ve kentsel yoksulluk gibi sosyo-kültürel dönüşümlere yol açan neoliberalizm ve neo-kolonyalizmin kitle psikolojisi üzerine etkilerine dikkat edilmelidir. Tüketime pompalandığı ve ucuz emek ile işsizler ordusunun yaratıldığı Ortadoğu kentlerinde illegal yapılanmalarda ikamet eden geleneksel taşra kökenli ve Bouazizi ile benzer sınıfsal kaderi paylaşan kitleler, devleti idame eden rejimden değil muhafazakâr örgütler sayesinde modern hayata karşı sosyal destek bulan binlerce yeni-yoksulları temsil etmektedir. Bu neo-kolonyal dönemin

özel toplumsal biçimi kentlerin yeni yoksulları, ışıklı ve abartılı kent merkezleri ile yoksul ikamet alanları arasında ve küreselleşmeyle ucuzlayan uydu ve internet aracılığıyla modern hayat biçimi ve popüler kültür imajları bombardımanı altında ağır bir realiteyle karşı karşıya kalmaktadır. Kendi gerçeklikleri, materyal yoksunluk, barınma ve sağlık koşullarındaki açmazlar, işsizlik, borç batağına saplanmış nicelerinin İslamcı toplumsal örgütlenmeler tarafından kolaylıkla rejim-karşıtı kanalize edilmeleri anlaşılabilir. ¹⁴

Ekonomik ve sosyal haklardan yoksunluğun ve kentsel alanlarda artan yoksulluğun motive ettiği Arap hareketlerinin toplumsal hareketleri açıklayan *kolektif davranış* teorileri, toplumsal entegrasyona yol açan faktörleri inceleyerek kolektif davranışları açıklamaya çabalamıştır. Soğuk Savaş döneminin siyasi ve ekonomik geriliminin 1950'lerde ortaya koyduğu *refah devleti* modeli ve T. H. Marshall'ın *modern vatandaşlık kuramı*, yoksulluk ve sosyal politika tartışmalarının küresel paradigma olarak Sovyetler Birliği'nin kapitalist sistem karşıtlığının ikna edici etkisini kırmaya çabalamıştır. Arap hareketleri analizlerinde vurgulanan sivil ve siyasi haklar üzerinden yapılan demokratikleşme yorumlarının temeli Marshall'ın modern vatandaşlık kuramına gönderme yapmakta ancak sosyal haklar boyutunu önemsememektedir. Marshall'ın sosyal ve ekonomik haklar içeriğiyle ideal asli demokrasiye refah devletiyle ulaşıldığı önerisi, demokrasi ve modernleşmenin refah vaadini olarak doğu toplumlarına merkezi devletin kontrolünde bir kalkınmanın modeli sunmaktadır. ¹⁴

Bu haliyle demokratikleşme salt biçimsel kalır ve kaynakların ve hizmetlerin eşit bölüşümü meselesini varsılların yandaşı biçimde es geçmektedir. Marshall'ın sırasıyla üç aşamalı sivil, siyasi ve sosyal hakların elde etme süreçleri ve üç farklı hak talebinin bütünlüğünün sağlanması durumunda ortaya çıkan modern devlette modern vatandaşlık ¹⁵ merkeze alındığı demokrasi modeli refah devleti modelinin temel tezidir. Zira Marshall'ın kuramında ilk aşama olarak tanımladığı haklar 18 ve 19. yy.da Avrupa'da ortaya çıkan sivil ve siyasi hak talebiyle gelişen toplumsal hareketleri referans vermektedir. Buna göre ortak çıkarları üzerine örgütlü hareketlerle toplum 18. yy.da hukuki haklar ve yargılanma gibi sivil hakları, 19. yy.da modern meclislerin ve seçim sisteminin geliştiği, bireylerin seçme ve seçilme hakları gibi siyasi hakları elde etmiştir. Arap Baharı tartışmalarında vurgulandığı gibi şayet bu haklardan sivil ve siyasi haklar talep ediliyorduyse, Ortadoğu halkları modern vatandaşlık bileşkesindeki sırasıyla ilk aşamayı gerçekleştirmek için sokaklara dökülmüştür. Bu analizlere göre Aydınlanma nostaljisi olarak tartışılan Arap Baharı'nın sivil ve siyasi hak talepleri

---

¹⁴ T.H.Marshall, *Class, Citizenship and Social Development*, New York: Anchor Books, 1965.

¹⁵ T.H.Marshall, a.g.e., 1965, 71-134.

olduğu vurgusu 18. yy Avrupa'sına gönderme yapmakta ve Batılı demokrasi tezlerinin izleğini Ortadoğu'nun geriden takip ettiğini vurgulamaktadır.

Ortadoğu'yu modern vatandaşlık tanımında henüz ilk basamakta resmeden Avrupa merkezli bu bakışa göre Arap Baharı Ortadoğu'nun modernleşmesi için siyasi hakları sağlayan ve sivil hakların akümüle edildiği çok partili örgütlenme modeline imkân sunan biçimsel demokrasiyi¹⁶ talep etmektedir. Oysa Ortadoğu'da monarşiye karşı sivil ve siyasi hakları savunan, siyasi sisteme karşı hareketler yani demokratik yönetim biçimlerini talep eden siyasi örgütlenmeler bölgede iki asır önce başlamıştır.¹⁷ Şayet kolonyal geçmişi deneyimlemeseydi Ortadoğu halklarının demokratikleşme süreci için Marshall'ın tezi geçerli olabilirdi. Bu dönem teorisyenlerinin tartıştığı toplumsal hareket kuramı *Göreceli Yoksunluk Kuramı* bu tezlerin Ortadoğu ayağındaki realitesi düşünülmelidir. Bu teoriye göre insanların meşru beklentilerle var olan gerçekler arasındaki mesafenin genişliği, yoksunluk ve mağdurluk psikolojisi yaratmaktadır. Bu mağdurlar birliği kuramın temel tartışma noktası olmakla birlikte kuram daha çok kitle psikolojisini zincir reaksiyonu modelini baz alarak değerlendirmekte, bu psikolojinin kitleleri sorgulamaksızın eyleme sürüklediğini savunmaktadır. Siyasal şiddete de yol açabilecek eylemleri içeren toplumsal gruplaşmaları tanımlayan bu teoride, eşitsizlik ve sınıf temelli açıklamalar yapılmakta ve örgütlenenleri irrasyonel, pasif bireyler olarak konumlandırmaktadır.¹⁸ Ancak failin göreceli yoksunluk teorisinde pasif olarak tartışılan konumuna rağmen, *Rasyonel Seçim Kuramına* göre yapı içerisinde faili aktif olarak yer almaktadır. Zira Tilly toplumsal hareketlere dâhil olan bireylerin iktidara karşı gelme eylemini uygularken bilinçli olarak riske girdiğini ve iktidar tarafından dışlanmayı göze aldığını belirtmektedir.¹⁹

Ortadoğu bağlamında göreceli yoksunluk kuramı, yukarıda tartışıldığı gibi neo-kolonyal Ortadoğu kent merkezlerindeki yeni yoksulların gündelik yaşam realitesi ile maruz kaldığı kültür değişmesi, aile formasyonlarındaki değişmeden tutun muhafazakâr kadınlık ve erkeklik durumlarındaki şeref ile bağlantılandırılan

---

¹⁶Jorgen Mollen, S. Eric Skaaning, *Democracy and Democratization in Comparative Perspective: Conceptions, Conjunctures, Causes and Consequences*, Rotledge:London,,2013, s.s.41-42.

¹⁷Siyasi liberalleşmenin hali hazırda 19. yy. başlarından itibaren Osmanlı'da dominant paradigma olarak yayılmaya başladığı ve hatta somut örneklerinin Tanzimat öncesinde Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları, Meşrutî rejimlerin monark tarafından ortaya konduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ortadoğu toprakları Aydınlanma nostalgisinin yapılması gereken topraklar değildir. Bkz: Kemal H. Karpat "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *International Journal of Middle East Studies*,3:3, 1972, s. 243-281.; Carter Vaughn Findley, "The Tanzimat", (der.) R. Kasaba, *The Cambridge History Of Turkey: Volume 4, Turkey In The Modern World*, Cambridge University Press, New York,2008, s.11-37.

¹⁸ Simone I. Flynn, "Relative Deprivation Theory", (der.) Salem Press editörleri, *Theories of Social Movements: Sociology Reference Guide*, Salem Press: New Jersey, s.101-110.

¹⁹ Tilly, a.g.e., 2004, s.56-57.

eksiklikler, taşra kökenli, muhafazakâr yoksulları iktidarın ötekisi olarak tanımlayarak geniş çaplı bir yoksunluklar zinciri oluşturması açısından bağdaşmaktadır. Ortadoğu ekonomileri neoliberal dönemde baskıcı eğilimini sürdürürken keyfi rantçı ekonomilere dönüşmüş ve uygulamalardan kazananlar yine aynı oligarşik yapının içindekiler veya destekçileri olan burjuvazidir. Kaynaklardan, gelir ve hizmet dağılımından eşit yararlanmayan rantçı ekonomilere dönüşürken, yoksul nüfusu artan Ortadoğu devletlerindeki toplumlar için demokratik haklardan önce fiziksel ihtiyaçlarını karşılayabilmek gelmektedir.²⁰ Bu noktada Marshall sivil, siyasi ve sosyal hak taleplerinin Avrupa merkezci analizinde önemli bir sosyolojik ve psikolojik hataya düştüğü söylenebilir. Üstelik sosyo-kültürel bağlam ile bağlamsal tarih üzerinden küresel etki bileşkesinde farklı olgular farklı fazlar halinde yaşamakta olduğunu dikkate almayarak metodolojik olarak da yanlışlığı söylenebilir.

Arap hareketlerinin Bouazizi'nin kendini bu sistemden yok ederek başlatması, Marshall'ın modern vatandaşlık kuramındaki siyasi ve sivil hak talebiyle başlayan demokratikleşme sancularından çok, A. H. Maslow'un *İhtiyaçlar Hiyerarşisi* kuramıyla²¹ özdeşleşmektedir. Mutlu bireyler olmak ve hiyerarşinin son fasılasına, yani kendini gerçekleştirme safhasına gelebilmek için öncelikle en alt basamakları tamamlamış ve sağlama almış olmak gerekmektedir. İlk iki basamaktaki psikolojik ve biyolojik ihtiyaçlar ile güvenlik ihtiyaçlarının küresel sistem olan yeni kapitalist düzene karşı hayatta kalma mücadelesidir. Bu özdeşleşme 1970'lerde Ortadoğu'da Batılılaşma karşıtı İslamcı hareketler ve mezhepsel çatışmalar dışında ağırlıklı olan toplumsal hareketler yoksulluk, eşitsizlik, sefalet ve ekmek isyanlarını hatırlatmaktadır.²² Bu anlamda, Arap hareketlerinde silsile şeklinde uygulanan kendi bedenini yakarak yok etme eylemini bu koşullar altında başlangıç ateşi olarak irdelemek ve Ortadoğu'nun temel sorunlarını ifşa anahtarı olarak dikkate almak önem kazanmaktadır. Bu eylem, başlangıçta onu izleyenlerin değerleri ve inançlarına da ağır bir darbe vurma ve cezalandırma arzusunu içermektedir.²³ Ancak bu eylemin derin ataerkil toplum yapısı içerisinde iktidarın her boyutundan dışlanan en geniş toplumsal taban yeni-yoksullar içinde erkeklik tüm yönleriyle aşındırılmış ve ekmek kavgası bir onur kavgasına dönüşmüştür. Bu açıdan önceki kısımda Arap hareketlerinin

---

²⁰ Hinnebusch, a.g.m., s.33.

²¹ A. H. Maslow, "A Theory of Human Motivation", (der.) V. H. Vroom ve E. L. Deci, *Management and Motivation*. Middlesex, Penguin, 1970.

²² Abdelkader Zghal ,M. Lahmar, "The "Bread Riot" and the Crisis of the One-Party System in Tunisia", (der.) M. Mamdani, E. Wamba, *African Studies in Social Movements and Democracy*, Codersia:Dakkar,1995,s.99-132.

²³ Meredith Diane Neville-Shepard, Fire, Sacrifice, And Social Change: The Rhetoric Of Self Immolation, Thesis Degree of Doctor of Philosophy University Of Kansas, 2014, s.90-120.

sivil ve siyasi hak talebinden önce sosyal hak talebi olarak ele alınması gerekliliği vurgulanmıştır.

Arap hareketlerinin Vatandaşlık üzerinden konumlanması

Mantıksal çıkarımla bu hak talepleri de demokrasi talebi olarak sayılabilir. Ancak neo-liberal düzenin talep ettiği kendi başının çaresine bakarak devlete herhangi bir yükü olmayan *aktif vatandaşlık*²⁴ ile liberal bir demokratikleşme savunusu egemen paradigmadır. Bu hareketlerle sivil toplumun genişlediğine dair yapılan açıklamalar sivil toplumun serbest piyasa ekonomisinde burjuva ve orta sınıfın büyümesiyle gerçekleşebileceği, devlete sadece güvenlik sağlaması açısından ihtiyaç duyacağı, hizmetleri kendi işletmeleriyle karşılayacağı aktif bir toplum tasavvuruna dayanmaktadır. Öyleyse Arap hareketlerinde istenen devletin küçülerek tüm piyasaları ve hizmetleri sivil toplumun yönettiği bir düzen olup olmadığı sorusu atlanmamalıdır. Bu paradigmanın vatandaş modeli sosyal bir devlet talebinde olmayan ve *tüketici vatandaş*²⁵ olarak yeni-kapitalizmde işlev gören vatandaş tipidir. Salt sivil ve siyasi hakları vurgulayan bir demokrasi talebi muhtemelen yeni kapitalist düzende özgürlük yerine *tüketici tutkusunu*²⁶ koyan tüketici demokrasisi talebidir. Bu yüzden tüketici vatandaş, sivil ve siyasi haklarıyla ifade özgürlüğü, adil yargılanma, hukuk sistemine eşit erişim gibi sivil haklar ve geniş oy hakları, gizli oy, sivil toplum kuruluşu kurma ve siyasi kurumlarda üyelik hakkı gibi siyasi haklarıyla yetinmelidir. Ancak liberal vatandaşlık talebinin Arap hareketlerinin tarihsel realitesinde tartışılan neo-liberalizmin sosyo-kültürel yapıda ortaya koyduğu tahribat sorununa demokratik çözümler sunamayacağı sonucuna kolay ulaşılır. Neo-liberal ekonominin Ortadoğu ülkelerinin büyümesine katkı sağladığı yurtiçi milli hasılatlarının artışlarından izlenebilmektedir. Ancak gelirlerin eşit dağılımını sağlayacak ekonomik ve sosyal hakları olmadan bu ekonomik büyüme yalnızca belli çıkar gruplarını, oligarşik elitleri ve yerli yahut ÇUŞ²⁷ sermayelerini kazandırmaktadır. Ekonomik gelişme sivil ve siyasi haklar arasındaki ilişki liberal rejimlerde ekonomik ve sosyal hakların teminine otoriter rejimlerden daha fazla dikkat edildiğine dair yapılan çalışmaların sonuçlarında kesin ilişkiye rastlanmamıştır.²⁸ Ancak bu hareketleri Avrupa merkezli bakış açısıyla sivil ve siyasi haklar olarak niteleyen, dijital bir sivil toplum örgütlenmesiyle aktif vatandaşların meydanlarda “uyandığını” iddia

---

²⁴ Aihwa Ong, *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty* Duke University Press, Durham NC and London, 2006.

²⁵ Sennet, a.g.e., 2006, s.157-177.

²⁶ Sennet, a.g.e., 2006, s.136-157.

²⁷ ÇUŞ: Çok Uluslu Şirketler/ MNC: Multi National Corporations

²⁸ Robert George Adolf, “Are Liberal Regimes More Protective Of Economic and Social Rights Than Authoritarian Regimes?”, *Asian Politics & Policy*, 3:3, s.433-460

eden Avrupa romantikleri ve Avrupa Birliği, kanlı şekilde despotik devlet tarafından bastırılmaya çalışılan bu eylemlere destek vermiştir.²⁹

Küresel Paradigmalar ve Ortadoğu Toplamları: Neo- Liberali ve Neo-Kolonyalizmin Ortadoğuya Sirayeti

Toplumsal motivasyonu sağlayan ulusçuluk ve ulus-devlet paradigması, modern dünya sisteminin oluşmasını sağlamıştır. Ulus-devleti aşıp ötesine geçen birbirine bağımlılığın ve ilişkinin okulusluluğunu sağlayan küreselleşme kültürel homojenleşmeyi ve siyasi entegrasyonu, ulusların birbirine bağımlı hale geldiği yeni bir sistemi ifade etmektedir.³⁰ Wallerstein, kalkınmacılığın terk edilerek yerine küreselleşme paradigmasının konulduğunu belirterek teori olarak *Neoliberalizm*, siyaset olarak ise Washington Konsensus'u olarak adlandırılan sermaye ve ürünlerin dolaşımının önündeki tüm bariyerleri aşacak uygulamaları yeni bir dünya ekonomik sistemi olarak irdelemektedir.³¹ Neoliberalizm, Soğuk savaş döneminde evre ülkelerle ulusal kalkınmacılığı ve refah devleti modeli önerisindeki küresel egemenler, paradigma değiştirerek dünya ekonomisini yeniden şekillendirmiştir.

Ortadoğu'yu 1980 sonrasında etkisi altına alan ve yoksul ülkelerdeki kalkınmaya dikkat çeken küresel yayılcı *neo-liberalizm*, Ortadoğu ülkelerinde 19. yy. vahşi kapitalizminin ürettiği kötü yaşam koşullarını üretmekte ve sosyal yapı ve kültürel değişmeyi bu olumsuz ortamlarda gerçekleştirmektedir. Neo-liberalizmin günümüzdeki zaferi, F. Fukuyama'nın tarihin sonu tezini onaylamış görülmektedir. Fukuyama, K. Marx'ın ifadesindeki tarihin motoru olan çatışmayı sağlayan ideolojiler arasında liberalizmin kazandığını vurgulamaktadır. Tarih ideolojinin veya bilinçliliğin toplumsal düzenin altında yatan temel ilkelere dair farklı görüşleri ortaya çıkaran siyasi inanç sisteminin bir neticesidir.³² Sovyetler Birliğinin ökmesi, Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Üçüncü Dünya yahut Güney ülkelerin sosyalist eğilimlerinin sonlanması gibi 1980'lerin sonlarındaki gelişmelerde görüldüğu gibi Fukuyama liberalizmin tüm siyasi inanç çatışmalardan zaferle çıkan ideoloji olduğunu belirtmektedir. Bu zafer, dini ve ulusçu hareketlerin uzun süreçte liberal demokrasiye karşı küresel bir etkiye sahip ve tutarlı alternatifleri üretmediği iddiasıyla desteklenmektedir.³³ Ortadoğu için sosyalist umutların dağılması ve liberal demokrasinin liberal piyasalara karşı umutları yükseltmesi, dolayısıyla küreselleşme ve neoliberalizmin evre ülkelerin

---

²⁹H. M. Tagma, E. Kalaycioglu ve E.Akçalı, "Taming' Arab social movements.Exporting neoliberal governmentality", *Security Dialogue* 2013, s. 376.

³⁰Anthony McGrew, "A Global Society",(der.) Stuart Hall, David Held, T. McGrew, *Modernity and Its Futures*, Polity Press:Oxford,1996, s.65-66.

³¹Wallerstein, a.g.e.,2006, s.86.

³² Francis Fukuyama, "the End of History?", *The Natttional Interest*, No:18,1989, s.22-23.

³³Fukuyama, a.g.m., s.22-23.

büyümesine katkısı, kadınların emek piyasasına eklenmesi gibi olumlu sonuçlar tartışılmaktadır. Buna karşın 2008 ve sonrasındaki küresel ekonomi krizi ve bu büyümenin Ortadoğu gibi Batı-dışı ülke toplumlarına etkilerinin sosyo-kültürel yapıda ortaya koyduğu vahim sonuçlar bu olumlu havayı dağıtması bakımından çok önemlidir.³⁴ Kapitalist küreselleşmenin dünyanın son döneminde tasarladığı tek tipleştirme ve evrensel bir piyasa düzeni aracılığıyla sömürgeleştirilen bir dünyada kültürel çeşitlilik olacağı nosyonu şüphelidir.³⁵ G. Ritzer küreselleşmeyi dünya çapındaki geçişliliği, ilişkilerin kıtalar ötesine genişlemesi, toplumsal hayatın küresel ölçekte örgütlenmesi ve ortak bir küresel bilinçliliğin gelişmesi olarak tanımlarken küreselleşmenin yeni küresel piyasalara ve bunlara eşlik eden ideolojilere (örneğin neo-liberalizm ve neo-kolonyalizm) ve işletmelerin çıkarına işleyiş gösterdiğini vurgulamaktadır.³⁶

Küreselleşme gibi paradigma değişmelerinin küresel trendleri etkilemesi, Ortadoğu'da devlet kurucularını da etkilemiştir, bu paradigmalar eşliğinde patrimonyal ve kurumsal bir otorite ortaya çıkmıştır.³⁷ Küreselleşmenin yeniden doğan tüketici pazarlarıyla ilişkisi düşünüldüğünde, onun kolonyalizmin militer olmayan 20. yy. versiyonu olarak işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Diplomatik ilişkilerle merkez-dışı ülkelerin politik, ekonomik, sosyo-kültürel boyutlarını istila ve manipüle edebilen küreselleşme, bu resmi, yasal, meşru ve rızaya dayalı hegemonyasıyla *neo-kolonyalizm* dönemini temsil etmektedir.³⁸ *Neo-kolonyalizm*, adeta de-kolonyalizm evresini yok sayan post-kolonyalizmin olumlu anlatısını çürüten ve kolonyalist dönemde olduğu gibi kapitalist üretim ve birikim biçimlerini hammadde, insan kaynağı ve pazar şeklindeki üçlü halkalı zincirini yasal olarak güçlendiren bir realite olarak Ortadoğu toplumlarının temel sorunlarını üretmektedir. Zira Avrupa modernleşmesine göre ekonomik ve siyasi fazlarının henüz tamamlanamadığı hukuken bağımsız Ortadoğu ülkelerinde (ve benzer kolonyal geçmişe sahip Batı-dışı ülkelerde) ulusal kalkınmacılığın iflasını sağlayan küreselleşme etmeni, bizzat yerel politikalarla ve yerli otoriter liderlerin eliyle desteklenen onaylı resmi kolonyalizmdir.³⁹

---

³⁴Samir Amin, *Ending the Crisis of Capitalism or Ending Capitalism*, Pambazuka Press:Dakar,2011.

³⁵Fredric Jameson, *Biricik Modernite: Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme*, (çev.) S. Oğuz, Epos: Ankara, 2002, s.18.

³⁶George Ritzer, *Globalization of Nothing*, Pine Forge Press:California,2004,s.72.

³⁷Hinnebusch, a.g.m.,2014,s.138.

³⁸J. X. Inda, ve R. Rosaldo, "Introduction: A World in Motion", (der.) Jonathan X. Inda ve R. Rosaldo, *The Anthropology of Globalization*, Wiley-Blackwell, 2002, s. 1-34.

³⁹Kwame Nkrumah, *Neo-colonialism: The highest stage of imperialism*. Panaf Books:London,1965.;Özellikle post-kolonyalizm ile neo-kolonyalizmin farkı için bkz: Ella Shohat, "Notes on the "Post-Colonial", Social Text, No. 31/32, *Third World and Post-Colonial Issues*,1992, s.99-113

Ortadoğu'nun kolonyalizm geçmişi ve küresel paradigmlar bölgede kurulan devletlerin devlet formasyonunu, ekonomik ve siyasi yapıyı, devlet-toplum arasındaki ilişkileri, modernleşme yöntemlerini, toplumsal ve kültürel değişmeyi, demokrasinin gelişimini biçimlendirmiştir. Hinnebusch Ortadoğu'da devletlerin eko-politikalarında küresel gerçeklerin kabul edildiği ve ekonomik krizlerin yaşandığı bir dönem olarak 1970 sonrası dönemleri *Realizm Çağı* olarak adlandırmaktadır.⁴⁰ Bu dönem 1970-1990 yılları arasında sosyal refah devletlerinin liberalizmin gerçekçiliği karşısında pes ederek açık kapı politikalarıyla küresel ekonomiye açılma girişimlerinin dönemi olmuştur. Arap ulusçuluğu ve kalkınmacılık ve İsrail karşıtlığıyla ikna edilen İslamcılar bağımsızlık sonrasındaki modernleşme politikalarına karşı dengede tutmak üzere Ortadoğu sosyalist ulus devletlerinin Arap-İsrail Savaşları'ndaki ağır yenilgiler toplumun hayal kırıklığına uğratmıştır. Modernleşme ile varılacağını sandıkları Batıya karşı bir güç olabilmek için aynı zamanda askeri harcamalar için kestikleri gelirler arttırdıkları vergiler nedeniyle yoksullaşma sonucunda toplumsal huzursuzluklar ve çatışmalar doğmuştur.⁴¹ Bu yenilgiler, İslamcıların modernleşmeci ulus-devlet karşıtlığını arttırmıştır. *Petrol krizi* sonrasında başlayan küresel ekonomik değişmeye yenilen liderler *açık kapı* politikalarının uygulayıcısı haline gelmiştir. Ortadoğu ulus-devletleri 1970'lerde işçi, köylü, öğrenci ve İslamcı hareketlerin arttığı, bu hareketlerin refah, eşitlik, sosyal, siyasi ve sivil hak talebinde bulunduğu ve böylelikle ulusal kalkınmacılık paradigmasının iflasıyla yüzleşmiştir. Liberal politikalara ve küreselleşmeye karşı ortaya çıkan ekonomik temelli olan bu isyanların devamı niteliğindedir. Zira yaşam koşulları geçmişe oranla daha derinden etkilenmiş, aile yapısı, geleneksel pratikler, üretim ve yeniden üretim biçimleri ve ilişkileri ile tüketim ve beğeniler değişirken ekonomik olarak bu değişiklikleri karşılayabilecek, kentsel alanda yaşam sürdürebilecek gelirden yoksun olmaları, benzer bir hareketi ortaya çıkarmıştır.

İleri Popülist Bağımlılık çağı olarak Hinnebusch'un 1990-2010 yılları arasında betimlediği ekonomik anlamda göreceli olarak aşırı gelişme ve aşırı militerleşme, petrol fiyatlarında artış, borçlanma, ekonomik krizler, ekonomik özgürleşme ve Batıya açılma gibi sonuçlara sahip küresel neoliberal kapitalizmin sosyalizm üzerindeki zaferinin sürdüğü yıllardır. Bu dönemin miladı, Berlin Duvarının ve Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle başlamakta ve 2008-2009 küresel finansal krizle sarsılmaktadır. Bu süreç, bağımsızlık döneminde toplumun farklı gruplarını bir araya getiren ulusal kalkınmacılığın küreselleşmeyle yer değiştirmesiyle ÇUŞ.lar ve uluslararası finans kuruluşları gibi İngiltere ve ABD

---

⁴⁰ Hinnebusch, a.g.m., 2014, s.138.

⁴¹ Marsha, Pripstein Posusney, "Collective Action and Workers' Consciousness in Contemporary Egypt". der. Zachary Lockman, *Workers and Working Classes in the Middle East: Struggles, Histories, Histographies*, Albany: State University of New York, 1994, sf.213, 218-219.

tarafından yönetilen sömürgeci kurumlar aracılığıyla neoliberal ekonomik sistemin bağımlısı haline gelmiştir.⁴² Devletin yoksul halka yaptığı yardımların ve sunduğu hizmetlerin daralması, zamanla serbest piyasa ve özel sektörün devreye girmesi, yabancı sermayenin bu ülkelere girerek yatırımda bulunması, devletin üzerinden istihdam ve bir takım hizmetleri alması insanların yaşamlarına olumsuz olarak nüfuz etmiştir. Örneğin barınma sorunları ortaya çıkmış, eğitim, sağlık bakımı, kentsel gelişme ve kamu konutları, ekmek, otobüs ücretleri gibi hizmetler geri çekilmiştir. Özelleştirmedeki artış kamu sektörlerini daraltırken iktisadi gelişme ve sürdürülebilir kalkınma sağlamayacak şekilde kitlesel olarak işsizlik sorununu üretecek durumlara yol açmıştır. Üstelik küçük meta üreticisi ve esnaf da bu dönüşümden olumsuz olarak etkilenmiş, değişen tarım politikası, tarım ürünlerinin değersizleşmesi, kentsel alanlarda sanayi ve hizmet sektörlerinde ulus ötesi şirketlerin istihdam fırsatları sunması köylülüğün tasfiyesini hızlandıran ve kentlere kitlesel göçe sebep veren temel sebepler olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Dünya bankasına göre 1990'ların başında sosyalizm sonrası pazar ekonomilerine geçişe resmi istihdam oranı %5-15 oranında azalmıştır.⁴³

Küreselleşmenin yoksul ve varıl ülkeler arasındaki mesafeyi açtığı ve kalkınmış ülkelere hizmet ettiğini belirten J. Stiglitz DB, DTO, IMF gibi kuruluşların ulusal farklılıkları görmezden gelmeleri nedeniyle küresel ekonomik krizleri çözümlenmekten ziyade bunları arttırmakta olduğunu tartışmaktadır.⁴⁴ Neo-liberalizmin yoksul ülkelerdeki sosyo-kültürel yapıyı aşındıran etkilerini arttıran küreselleşme, modern üretim biçimlerini, üretim ilişkilerini ve tüketim kalıplarının yayılmasını ve uluslararası finans örgütleri ve ÇUŞ.lar ile yeni bir kolonyalizm sistemini devam ettirmektedir. Küreselleşme ve kolonyalizm modernleşme vaatlerinin takipçisi olan yerli modernleşmecilerin uygulamalarıyla neo-kolonyalizm olarak 21.yy.da varlığını kapitalizmin bekasına hizmet ederek sürdürmektedir. Hinnebusch'un *İleri Popülist Bağımlılık çağı*nın 2010 sonrası için bir önerisi yoktur ancak Fukuyama'nın tarihin sonu olarak tezi, liberalizmin zafer döneminin küresel çapta devam ettiği Ortadoğu'nun ve Güney ülkelerin IMF, DB gibi kurumlara ağır kredi borçlarıyla bağlı olmasına dayanarak söylenebilir.

Sonuç: Ortadoğu'da Eylemleri Motive Eden Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Sorunlar

Meydanlarda toplanan ve devlet karşıtı direnen gruplar seküler ve ulusçu söyleme karşı gelenekçiliği savunan ve kolonyal dönemden beri var olan örgütlerin

---

⁴² Tagma, Kalaycıoğlu., Akçalı, a.g.m. s.379-380.

⁴³ Asaf Bayat, "Tehlikeli Sınıflar"dan "Sessiz İsyankar"a: Küresel Güneyde Kentsel Maduniyet Siyaseti", *Ortadoğu'da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, İletişim: İstanbul, 2006,s. 28.

⁴⁴ J.E.Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, W.W.Norton:New York, 2002,s.34.

devlete alternatif olarak sunduğu ekonomik ve sosyal hizmetlerinden yararlanan bir kitle olduğu düşünülmelidir. Ulus-devlet söyleminin ise geleneksel yaşamlar süren, kırsal kökenli, kente yeni göçmüş, eğitim düzeyi düşük geniş halk tabanını dışlaması ve yeterli hizmetler sunmaması, devlet karşısı bu İslamcı örgütlerin tabana yayılmasını sağlamış ve etkinliğini arttırmıştır. Bu örgütler, devletin taşra ve kentten çeperlerine sunmadığı sosyal ve ekonomik hizmetleri sağlamakta, fakat siyasi olarak önü tıkanarak yeraltına itilmektedir.⁴⁵ Zira siyasi arenada temsil haklarının engellenmesine rağmen devlete paralel bir sosyal ağ kuran İslami örgütler, siyasi ve sivil hakları vurgulayarak parlamenter sisteme eklemleme hedefi taşımaktadır. Sosyal ve ekonomik açıdan korunaksız olan toplumun geniş kesiminin ise hedefi bu ihtiyaçlarını karşılamak ve meşruiyeti olan ve belli değerler sisteminin savunucusu olan bir gruba aidiyet oluşturmaktır. Bu kitlelerin İslami örgütlere olan desteği ve o örgütlerle bağdaşması, salt pragmatist bir ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk basamaklarıyla açıklanamaz. İslami örgütlerin bu yeni-yoksullar üzerindeki katkısı ve etkisinin gücü, yalnız ekonomik ve sosyal geçim destekleri değil aynı zamanda değerlerin seyreltilmesiyle güçlenmesi muhtemel neo-liberal projelere karşı da bir sosyo-kültürel destek yuvası haline gelmesiyle bağlantılıdır. İslami örgütler toplumdaki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sorunlara karşı bir nevi devlet karşısında alternatif bir kurumsal yapıyı temsil etmektedir.

Arap hareketlerinde, devletlerin post-kolonyal dönemde toplumsal sınıfları yeniden tanımlaması ve değişen küresel ekonomi politikalara uyumlu şekilde adımlarla küresel kolonyalizme kapılarını açan Ortadoğu ülkelerinde dönüşüme uğrayan muhafazakar halk tabanında açılan yaralar, marjinalize edilen ve siyasi iddiası olan bu İslami örgütlerin merhem olması ile kuvvetli bir bileşke oluşturduğu başlangıç için söylenebilse de bölgedeki otoriter yapının destekçisi olarak yükselen bir Batı bloğuyla karşı karşıya kalınması, bahsedilen neo-kolonyal örüntünün gücü hakkında önemli bir done olarak kabul edilmelidir. Bu iddia bir komplo teorisinden öte yadsınamayacak bir realite olarak sivil toplum ve demokrasi tartışmalarının ardına usulca gizlenmektedir. Oysa bu küresel kolonyalistlerin ortaya koyduğu neo-liberal çerçevede geniş halk tabanı anlam ve değerler dünyasında büyük bir çatışma ortamının kucağına atılmaktadır. Sosyo-ekonomik yapıda devlet eliyle ortaya konulan değişiklikler, toplumsal yaşantıyı, gündelik yaşam biçimlerini derinden etkilerken, ekonomik hayata göre ikamet pratikleri değişen, aile formasyonları, aile bireyleri arasındaki ilişkiler, hane içi geçim stratejileri ve yeniden üretim mekanizmaları değişen halk tabanı, emek piyasasındaki olumsuz konumlanmasıyla derin sosyo-kültürel değişimin pençesine

---

⁴⁵ Diane Singerman "The Networked World of Islamist Social Movements", *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*, (der.) Quintan Wiktorowicz, Indiana Univ. Press: Bloomington, 2004,s.143-163.

düşmektedir. Ortadoğu’da ortaya çıkan bu hareketlerin esasında ifşa ettiği temel problemler resmin tamamına bakıldığında özetle bu zinciri takip etmektedir.

Neoliberal ekonominin tatbiki ve neo-kolonializmin kültürel boyutları, toplumsal yapıyı ve kültürü değiştirerek küresel sermayenin birikimini sağlayacak zincire dâhil edilmektedir. Öncelikle dış borçlar ve uluslararası finans kurumlarının ortaya koyduğu reçeteler Ortadoğu ülkelerindeki tarımsal yapıyı değiştirirken kırsal dönüşüme yol açmıştır. Köylülüğün tasfiyesi kırsal nüfusun yoksullaşması ve köylünün topraksızlaştırılmasına dayanan bir toplumsal çözülüşü temsil etmektedir.⁴⁶ Kırdan kentlere doğru yoğun bir göç hareketi, beraberinde barınma sorunları, gettolaşma, kentsel pratiklerle çatışan kırsal alışkanlıklar kentsel alanlarda sınıfsal bir ayrışmaya yol açmıştır. Mekânsal olarak kentin çeperlerinde yoksul koşullarda barınan nüfus, emek piyasasına eklenmiş ve bu yapıyı da değiştirmiştir. Köylü nüfusun işçileşmesi aile, akrabalık, eğitim ve din gibi toplumsal kurumlar üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Nüfus artışı, kentsel alanlarda emek rezervini, iş güvenliğinin azalmasını ve işçilerin sömürsünü arttırmaktadır. İşsizlik⁴⁷ ve oranları ve prekarizasyon neoliberal ekonomilere tepki olarak da yorumlanabilecek hassas bir veri olarak ülkeler arası önemli ayrıntıları içermektedir.⁴⁸ Göç ve kentsel nüfus artışı, dolayısıyla artan işsizlik ve iş bulma umutlarının tükenmesi pek çok psikolojik soruna yol açmakta ve bireyin toplumsal ilişkilerini etkilemektedir. Bu psikolojik ortamda ataerkil toplumda ailesini geçindirmekten sorumlu erkeklerin geleneksel rollerini yerine getirememesinin verdiği aşağılık duygusu ve değersizlik hissi öznenin yok oluşunun temsilidir. Zira Bouazizi’nin kendi öznesini ortadan kaldırma girişiminin arkasında böyle bir psikolojik durum yatabilir. Bu yoksulluk ve yoksunluk psikolojisi, görevlerini yerine getirememe, işlevsizleşme, ailenin çözülüşüne yol açmakta ve bireylerin değerleriyle ilgili çatışmaya düşmesine yol açmaktadır. Modernleşmeci ve kalkınmacı ideoloji tarafından desteklenen bu nükleer aile tipi şehirleşme ve göçün artışı, iktisadi sistem ve pratiklerin dönüşmesiyle birlikte, örneğin Mısır’da olduğu gibi, aileler bölünmeye ve nükleerleşmeye doğru derin bir değişim göstermektedir.⁴⁹ Aile yaşantısı ve formasyonlarında da değişme aile ekonomisinin yok olması, hane-içi üretimin, yeniden üretim faaliyetlerinin ortadan kalktığı ve bütçelerin ayrıştığı biçimlere

---

⁴⁶ Çağlar Keyder, Zafer Yenal, *Bildiğimiz Tarımın Sonu*, İletişim: İstanbul, 2013.

⁴⁷ Jeremy Rifkin, *The End of Work*, U.S.A: Putnam Publishing Group, 2007. Aktaran: (der.) T. Bora, A. Bora, N. Erdoğan, *Boşuna mı Okuduk?: Türkiye’de Beyaz Yakalı İşsizliği*, İletişim: İstanbul, 2011, s. 13.

⁴⁸ Bogaert, a.g.m, 214-215.

⁴⁹ Eltilgani E. Eltilgani, “Changes in Family Building Patterns in Egypt and Morocco: A Comparative Analysis”, *International Family Planning Perspectives*, Vol.26/2, 2000, sf. 77; Sajeda Amin, Naggah H. Al-Bassusi, “Perspectives of Egyptian Working Women”, *Journal of Marriage and Family*, 66: 5, 2004, s. 1297.

dönüşmüştür. Devletin kredi borçlarını öderken hizmetlerden kısmakta ve ağır vergiler koyarken sosyal hizmetlerden kısmaktadır.

Nüfusun ve kente göçün artmakta olması, istihdamda yabancı sermayenin maliyetlerini düşüren ucuz emek sunmakta ve dinamik nüfus yapısı, genç nüfusun fazlalığı popüler tüketim kültürünü benimseme kapasitesinin yüksekliği ve üretimin sürekliliğini sağlaması açısından yabancı sermaye için önemlidir. Küreselleşme ve neo-kolonyal etkiler ise kentsel yaşam biçimlerinin gerekleri olarak metaları sunmakta ve tüm medya araçları ÇUŞ.ların metalarının reklamlarını iletmektedir. Küreselleşmenin sunduğu en önemli gelişmelerden bir olarak tartışılan teknolojinin demokratikleşmesi sonucu orta alt ve alt sınıf dahi medya ve iletişim teknolojisinin ve dolayısıyla reklamların muhatabı haldedir. Batı tarzı yaşam biçimleri güncel medya, diziler ve küresel yayınlarla kırsal kesim dâhil olmak üzere tüm tabakalar tarafından takip edilmektedir. Medya kanallarıyla nüfusun geneline yayılan reklamlar ve popüler kültür imajları özellikle kuşaklar arası çatışmayı ve yine bir psikolojik tahribatı ortaya koymaktadır. Batıya ekonomik olarak bağımlılığın yanı sıra Batılı kültür ürünleri, Batılı yaşam biçimleri ve popüler kültürü besleyen teknolojinin de bağımlısı haline gelmiştir. Küreselleşme aracılığıyla tüketim toplumlarına dönüştürülmüştür. Batılı ve geleneksel kültür arasında kalan gençler, kimlik sorunları, intihar ve madde bağımlılığı gibi tehditler altındadır Artan suç oranları ekonomide yükselen istatistiksel değerlerin ardındaki insanlık dramını gözler önüne sermektedir.⁵⁰ Genel itibarıyla görüldüğü gibi Ortadoğu toplumlarının neoliberal ve neo-kolonyal etkiler altında toplumsal yapısı ve kültürel özellikleri küresel tüketim biçimleri ve ilişkileriyle yoğrulmaktadır. Artan nüfusa gerekli sosyal hizmetleri dışarıya ve yabancı yatırıma bağımlı olarak sunabilir hale gelmesine, bir bakıma Wallerstein'in sözünü ettiği gibi bağımsız bir dünyada bağımlılık tartışmasına bizleri getirmektedir.

Kaynakça:

- AMIN, Sajeda, Naggah, H. Al-Bassusi. 2004. "Perspectives of Egyptian Working Women", *Journal of Marriage and Family*, 66: 5.
- AMIN, Samir. 2011. *Ending the Crisis of Capitalism or Ending Capitalism*, Pambazuka Press:Dakar,
- ANSANİ, Andrea, Vittorio Daniele. 2012. "About A Revolution: The Economic Motivations of the Arab Spring", *International Journal of Development and Conflict*, Vol. 2, No. 3.
- ARRIGHI, Giovanni, I. Wallerstein, T. Hopkins. 2004. *Sistem Karşıtı Hareketler*, (çev.) C. Kanat & diğ., Metis: İstanbul.
- BAYAT, Asaf. 2006. "Tehlikeli Sınıflar"dan "Sessiz İsyankar"a: Küresel Güneyde Kentsel

---

⁵⁰ Louis W. Pauly, "The Political Economy of Global Financial Crisis", (der.) John Ravenhill, *Global Political Economy*, 2008. s. 241-273.

Maduniyet Siyaseti”, *Ortadoğu’da Maduniyet: Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, İletişim Yayınları:İstanbul.

BOGAERT, Koenraad. 2013. Contextualizing the Arab Revolts: The Politics behind Three Decades of Neoliberalism in the Arab World”, *Middle East Critique*, Vol 22, n.3.

DABASHI, Hamid. 2012. *The Arab Spring: The End of Postcolonialism*, New York: Zed Books.

DANIELS, Douglas. 1986. “The Coming Crisis in The Aboriginal Rights Movement:From Colonialism To Neo-Colonialism To Renaissance”, *Native Studies Review*:2/2,(s.97-115)

DIOMOND, Larry. 2010. “Why are there any Arab Democracies?”, *Journal of Democracy*, 21:1.

EL-AFFENDI, ABDELWAHAB. 2011.“*POLİTİCAL CULTURE* and Crisis of Democracy”, (der.)I.Elbadawi&S. Makdisi, Democracy in the Arab World, Explaining the Deficit, Routledge:London,

ELTILGANI, Eltilgani E, 2000. “Changes in Family Building Patterns in Egypt and Morocco: A Comparative Analysis”, *International Family Planning Perspectives*, Vol.26/2.

FINDLEY, Carter Vaughn. 2008. “The Tanzimat”, (der.) R. Kasaba, *The Cambridge History Of Turkey: Volume 4, Turkey In The Modern World*, Cambridge University Press, New York.

FLYNN, Simone I.2011. “Relative Deprivation Theory”, (der.) Salem Press editörleri, *Theories of Social Movements: Sociology Reference Guide*, Salem Press: New Jersey.

FUKUYAMA, Francis. 1989. “the End of History?”, *The Nattional Interest*, No:18.

HINNEBUSCH, Raymond. 1993. "Prospects for Democratisation in the Middle East", (der.)Sabri Sayari&Philip E., *Democratization in the Middle East: trends and prospects:summary of a workshop*, Panel on Issues in Democratization, National Research Council, National Academy Press:Washington,

----- . 2010. “Toward a Historical Sociology of State Formation in the Middle East”, *Middle East Critique*, 19:3.

----- . 2014. “Historical Sociology and the Arab Uprising”, *Mediterranean Politics*, 19:1.

INDA, J. X. , R. Rosaldo, 2002. “Introduction: A World in Motion”, (der.) Jonathan X. Inda ve R. Rosaldo, *The Anthropology of Globalization*, Wiley-Blackwell.

ISMAIL, Salwa. 2003. *Rethinking Islamist Politics, Culture, the State & Islamism*, IB Tauris:London.

JAMESSON, Fredric. 2002. *Biricik Modernite: Şimdinin Ontolojisi Üzerine İnceleme*, (çev.) S. Oğuz, Epos: Ankara

KARPAT, Kemal H. 1972. “The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908”, *International Journal of Middle East Studies*, 3:3.

KEYDER, Çağlar, Zafer Yenil, 2013. *Bildiğimiz Tarımın Sonu*. İletişim:İstanbul,

MARSHALL, T.H. 1965. *Class, Citizenship and Social Development*, NewYork: Anchor Books.

MASLOW, A H. 1970. “A Theory of Human Motivation”, (der.) V. H. Vroom ve E. L. Deci, *Management and Motivation*. Middlesex, Penguin.

MCGREW, Anthony. 1996. “A Global Society”, (der.) Stuart Hall, David Held, T. McGrew, *Modernity and Its Futures*, Polity Press:Oxford.

- MOLLEN , Jorgen, S. Eric Skaaning. 2013. *Democracy and Democratization in Comparative Perspective: Conceptions, Conjunctures, Causes and Consequences*, Rotledge:London.
- MUASHER, Marwan. 2014..*The second Arab awakening and the Battle for Pluralism*, Yale Univ. Press:London.
- NEVILLE-SHEPARD, Meredith Diane. 2014. *Fire, Sacrifice, And Social Change: The Rhetoric Of Self Immolation*. Thesis Degree of Doctor of Philosophy University Of Kansas.
- NKRUMAH, Kwame. 1965. *Neo-colonialism: The highest stage of imperialism*. Panaf Books:London,
- ONG, Aihwa. 2006. *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty* Duke University Press: London.
- PAULY, Louis W. 2008. "The Political Economy of Global Financial Crisis", (der.) John Ravenhill, *Global Political Economy*. Oxford University Press: Oxford.
- POSUSNEY, Marsha Pripstein,1994."Collective Action and Workers' Consciousness in Contemporary Egypt".(der.) Z. Lockman, *Workers and Working Classes in the Middle East: Struggles, Histories, Histographies*, State University of New York:Albany.
- RAVLICH, Anthony George. 2009. *Freedom From Our Social Prisons: the Rise Of Economic, Social, And Cultural Rights*, Lexington Books:Lanham.
- RIFKIN, Jeremy. 2007. *The End of Work*, U.S.A: Putnam Publishing Group.
- RITZER, George . 2004. *Globalization of Nothing*, Pine Forge Press:California.
- ROBERT, George Adolf, "Are Liberal Regimes More Protective Of Economic and Social Rights Than Authoritarian Regimes?", *Asian Politics & Policy*, 3:3,s.433-460.
- ROUHLAKA, Refik, 2003. "Sekülerleşme, Despotizm ve Demokrasi: Emperyalizmin Mirası",(der.)Abdülvahap el-Efendi, *İslam ve Modernliği Yeniden Düşünmek*, Pınar Yay.:İstanbul.
- SENNET, Richard. 2006.*The Culture of the New Capitalism*, Yale University Press: New Heaven.
- , 2014. *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri*,(çev.)B.Yıldırım, Ayrıntı: İstanbul.
- SHOHAT, Ella. 1992. " Notes on the "Post-Colonial". Social Text, No. 31/32, *Third World and Post-Colonial Issues*, , s.99-113.
- SINGERMAN, Diane . 2004. "The Networked World of Islamist Social Movements", *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*, (der.) Quintan Wiktorowicz, Indiana Univ. Press: Bloomington.
- SSENYONJO, Manisuli. 2009. *Economic, Social and Cultural Rights in International Law*, Hart Publishing:Portland.
- STIGLITZ, J.E. 2002. *Globalization and Its Discontents*, W.W.Norton:New York.
- TAGMA, H. M., E. Kalaycioglu, E.Akçalı, 2013. "Taming' Arab social movements.Exporting neoliberal governmentality", *Security Dialogue*, vol. 44 no. 5-6 375-392
- TEHRANIAN, Majid,2003. "Disenchanted Worlds: Secularization and Democratization in the Middle East," (der.) Amin Saikal ve Albrecht Schnabel, *Democratization in the Middle East: Experiences, Struggles, Challenges*,United Nations University Press:Tokio.
- TILLY, Charles . 1980. "On Historical Sociology", (der.) Scott G. McNall & Gary N. Howe, *Current Perspectives in Social Theory. Vol. I.*, Greenwich, Connecticut: JAI Press.

------. 2001. "Historical Sociology", *International Encyclopedia of the Behavioral and Social Sciences* Amsterdam: Elsevier. Vol. 10.

------. 2004. *Social Movements: 1768-2004*. Paradigm Publishers:London.

WALLERSTEIN, Immanuel. 2013. "The contradictions of the Arab Spring: The spirit of 1968 flows through Arab Spring and Occupy movement - as its counter-current attempts to suppress uprising", <http://www.aljazeera.com/indepth/ Akademik ORTA DOĞU, Cilt 10, Sayı 1, 2015>

<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/20111111101711539134.html>

------. 2006. *The World System Analysis:An Introduction*, DukeUniversity Press:Durham.

ZGHAL , Abdelkader, M. Lahmar, 1995. 'The "Bread Riot" and the Crisis of the One-Party System in Tunisia', (der.) M. Mamdani, E. Wamba, *African Studies in Social Movements and Democracy*, Codersia:Dakkar.